

TANULMÁNY

Gilányi Gabriella

A HIÁNYZÓ LÁNCSEM?*

Egy 1687-es pálos antifonále Crikvenicából

A gregorián forráskutatás történetének teljes spektrumán végigtekintve az a meglepő benyomásunk támadhat, hogy a solesmes-i bencések 19. században elindított forrásközlései óta¹ a kutatások céljai, irányai, legfontosabb kérdései összességében keveset változtak. A témák jelentős része a tágabban cantus planusnak, szűkebben gregoriánnak nevezett énekrepertoár eredetét vizsgálja, míg a másik fontos és jól körülhatárolható témacsoportban a zeneileg, liturgiailag, paleográfiailag egységesnek tűnő gregorián anyagon belüli árnyalatok, földrajzi és kronológiai változások megismerésének és rekonstruálásának vágya hajtja a kutatót.

Jelentősebb változás mutatkozik az elmúlt években a gregorián forráskutatás technikai lehetőségeiben, és komoly kihívást jelent, hogyan szelektálható, miképp kezelhető, és vonható be a vizsgálatokba az a napról napra gyarapodó forrásmennyiség, amelyet a digitális gyűjtemények, internetes oldalak rendelkezésre bocsátanak. A kutatást megkönnyíti, és az eredményeket pontosabbá teszi a virtuális kódexlapozgatás lehetősége; olykor még az anyag első rendezését is elvégzi helyettünk egy óriási adatbázis, amely kisebb-nagyobb lokális projekteket kapcsol össze, és több száz kódex tartalmának tárolására, szövegek, zenei paraméterek rögzítésére képes. Az adatbázisok (például a több tucat gregorián zsolozsmaforrás adatát rögzítő kanadai CANTUS)² bonyolult algoritmusokkal csoportosítják a tartalmat egyéni kívánságok szerint, és azonnal rámutatnak addig nem ismert összefüggésekre. A gregorián forráskutatásnak ez a – ha úgy tetszik – *passzív* munkamódszere egyre gyakrabban egészíti ki a régi eljárásokat, illetve veszi át azok helyét. Itt a kutató tehát elsősorban abban dönt, milyen módon paraméterezze a keresőt, az-

* Elhangzott a Magyar Zenetudományi és Zenekritikai Társaság „A forráskutatás múltja, jelene, jövője” című, X. tudományos konferenciáján, 2013. október 4-én az MTA BTK Zenetudományi Intézetében. Az írott változat az OTKA támogatásával készült.

1 A solesmes-i bencések reformmozgalma Dom Prosper Guéranger irányításával az autentikus gregorián dallamok tudományos igényű tanulmányozását és liturgikus felhasználását szorgalmazta, eredeti középkori kéziratok alapján. A legfontosabb és legteljesebb gregorián források a *Paléographie Musicale* sorozat faksimile kötetekben jelentek meg az 1889. évtől; az első kötet a St. Gallen-i bencés könyvtár 339. számú kódexével foglalkozik.

2 <http://cantusdatabase.org/>

tán jöhet az analízis megszokott része, majd az, hogyan összegezze, milyen formában interpretálja a vizsgálat tanulságait.

A megismerés egyre kényelmesebb, modernebb formái a kétségtelen előnyök mellett veszélyekkel is járhatnak: alkalmazásuk kiszoríthatja a régi metódusokat, legfőképp a források helyszíni, „fizikai” vizsgálatát, amely a cantus planus kutatásában például kodikológiai szempontból a leginformatívabb módszer. A digitális kópia kizárólagos használata nemcsak magától a forrástól, de rejtett raktárpalcok véletlen találatától is megfoszthat; s az új kutatógenerációk feltehetően egyre kevesebb alkalommal élhetik át, milyen élmény egy kódex kézbevétele vagy egy ismeretlen forrás felfedezése az őrzőhelyen.

Az utóbbi években egy tudományos szempontból feltáratlan – jórészt mellőzött –, de új források előkerülésével kecsegtető liturgikus zenei forrásanyag került vizsgálataim középpontjába: a magyarországi pálos rend retrospektív egyszólamú kóruskönyvei.³ A témaválasztásban az intenzív könyvtári kutatómunka vonzó lehetősége mellett még egy adottság közrejátszott. Míg korábban talán félre lehetett tenni a középkortól távolabb eső repertoárok forrásait, vagy a középkori, de csak néhány hangot és betűt tartalmazó pergamentöredékeket a komplett gregorián kódexek kedvéért, a magyarországi gregorián forráskutatás ma jelentékeny részben a periferikus anyagok megismerésétől várhat új alap kutatási eredményeket.

Jóllehet a szóban forgó 17–18. századi repertoár már jóval kevesebb liturgikus alkalmat lát el zenei tartalommal, mint egy középkori gregorián kódex, s a Tridenti Zsinat óta ez a tartalom sem a tiszta gregorián ének,⁴ a könyvek igényesen kialakított liturgikus egyszólamúsága mégis kuriózum, mert a régi zenei ízlést idézi; és ennél a *retrospektív* minőségénél fogva a késői pálos zenei stílus a metrizált-újra-komponált tridentin ének zenei nyelvénél értékesebb vizsgálati anyagnak bizonyul. A magyar pálosok 18. századi énekanyaga emellett reprezentatív, kézzel írott „díszkódexekben” maradt fenn⁵ – épp mint a középkorban –, így a zenei anyag mellett a kiállítás tradicionális elemei, például a magyar notáció megőrzése, fontos támpontokat kínálnak e sajátos hagyomány rekonstrukciójához.

A források összegyűjtésének első fázisában hamar nyilvánvalóvá vált, hogy a Szendrei Janka forráskötetében regisztrált pálos kóruskönyvek csoportja⁶ új talála-

3 A források jegyzékét lásd Gilányi Gabriella: „Horvát variáns, magyar variáns? 18. századi pálos dallamaink új források fényében”. In: *Hagyomány és megújulás a liturgiában és zenéjében*. Budapest: Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzenei Kutatócsoport, 2012, 159–170.

4 A 18. századi pálos dallamstílusról részletesen lásd uő: „Zenei archaizmusok és neologizmusok a 18. századi pálos zsolozsmában”. In: *Zenetudományi Dolgozatok*. Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2009–2010, 69–92.

5 16 db idevágó pálos kóruskönyvről van eddig tudomásunk a 18. századból, amelyek magyar és horvát gyűjteményekben találhatók. Lásd a 3. jegyzetet.

6 Szendrei Janka: „A magyar középkor hangjegyes forrásai”. In: *Műhelytanulmányok a magyar zenetörténethez*, 1. Budapest: Zenetudományi Intézet, 1981, 70.: C 106 = A 116 (Vesperale, Csáktornya, 1769, Egyetemi Könyvtár, Budapest), C 129 = A 122 (Liber Introituum, Sopronbánfalva, 1737, Egyetemi Könyvtár, Budapest), C 108 = A 127 (Kyriale, *Compendium Sacrorum*, Sátoraljajújhely, 1763, Egyetemi Könyvtár, Budapest), C 109 = 33-i-2 (Antiphonale, Sopronbánfalva, 1738, Hittudományi Főiskola Könyvtára, Esztergom), C 110 = 33-i-6 (Graduale, Pápa, 1748, Hittudományi Főiskola Könyvtára, Esztergom).

tokkal gyarapítható: több magyarországi gyűjteményben nyílt lehetőségem addig ismeretlen, de a tartalom szempontjából homogén kódexek összegyűjtésére, néhol rejtett raktárak polcairól.⁷ A magyar pálos rendtartomány forrásainak áttekintése után a forráskutatás a pálos rend Magyarországon kívül eső területein folytatódott: a horvát tudós, Dragutin Kniewald régi zágrábi kódexkatalógusa adatainak⁸ és a kötet régi, gyenge minőségű kódexfotóinak nyomai ugyanis Horvátországba vezettek. A szóban forgó 1944-es katalógus három pálos forrást említ a 18. századból: egy antifonálét Olimjéből⁹ (ma Szlovénia), egy feltehetően zágrábi-remetei eredetű graduálét¹⁰ és egy processzionálét a lepoglavai kolostorból¹¹ – kottás misekönyvet, zsolozsmakönyvet és körmeneti énekeket tartalmazó könyvet tehát, melyek együtt lefedik a 18. századi pálos liturgia erősen leszűkült énekalkalmait.¹² A régi katalógusadatok sokszor okoznak csalódást a helyszíni azonosítás folyamata során, ám Kniewald tételei beváltották reményeinket: a 2010-es tanulmányút alkalmával teljes, ép forrásokat találtunk a horvát érseki és nemzeti könyvtárakban. A kóruskönyvek a magyarországi provincia területéről jól ismert késői pálos kottáírást, zenei stílust és énekrepertoárt tartalmazták. A kutatás legjelentősebb eredménye azonban három további kódex felfedezése volt, két kottás zsolozsma és egy misekönyvé,¹³ közöttük egy kis méretű, 1687-es dátumjelzésű antifonálé R 3038-as jelzettel, amelyet az ex libris bejegyzés az Adria-parti Crikvenica pálos kolostoráéna tulajdonít.¹⁴ A kötet felfedezése nemcsak a retrospektív pálos hagyomány szemszögéből különleges, hanem a római-pálos liturgikus consuetudo egészét nézve is, hiszen a 17. század nem őrzött meg pálos zsolozsmaforrást – emellett a középkori adatok száma is csekély. A mértékadó 15–16. századi antifonálén¹⁵ kívül csak a feltételezhetően 16. századi cseštochovai cantuale¹⁶ tartalmaz

7 Újonnan tanulmányozott források: Simor Érseki Könyvtár, Esztergom: 2-4-3/686 jelzetű Antiphonale (címlap, dátum- és proveniencia-megjelölés nélkül); Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár: Ms. 630 Antiphonale, 1753, Máriavölgy; uott: Ms. 638 Graduale, 1745, Sásvár. A budapesti Egyetemi Könyvtárból: A 125, Graduale, Pest, 1746; A 126, Graduale, Máriavölgy, 1747.

8 Lásd Dragutin Kniewald: „Iluminacija i noticija Zagrebačkih liturgijskih rukopisa”. In: *Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Umjetničkoga razreda*. Knj. 6, 1944, 96., 99.

9 MR 178 Liber Antiphonarius Oulimiensis, Metropolitanska Knjižnica, Zágráb. Kniewald: No.73, Szendrei Janka: C 111.

10 R 4175 Graduale pro choro patrum O. S. P. I. E., 1987, Nacionalne i sveučilišna biblioteka, Zagreb, Kniewald: No. 74.

11 R 3612 Processionale ad usum conventus Lepoglavensis, 1753, Nacionalne i sveučilišna biblioteka, Zágráb, Kniewald: No. 72.

12 A 18. századi mise és zsolozsma egyszólamú korális énekműfajairól és alkalmairól lásd Gabriella Gilányi: „Retrospective or not? Pauline Introits in the 18th century Hungary”. In: *Der Paulinerorden. Geschichte–Geist–Kultur*, hrsg. Gábor Sarbak, Budapest: Szent István Társulat, 2010 /Művelődéstörténeti Műhely 4/2./, 507.; uő: *Zenei archaizmusok és neologizmusok...*, 77–79.

13 Metropolitanska Knjižnica, Zágráb: pálos Graduale Romanum (MR 187); Nacionalne i sveučilišna biblioteka: két pálos Antiphonale Romanum (R 3004 és R 3038 jelzettel).

14 Az 1r folio tetején szereplő tintás bejegyzés: 1688. *Compactum est hoc Antiphonale/Venetis/et Cathalogo Chori Criquenicensis adscriptum*.

15 Pálos antifonále, 15–16. sz., Metropolitanska Knjižnica, Zágráb, MR 8, feltehetően a Zágráb melletti Remetéből.

16 Cantuale, Czeštochova, Pálos Kolostor Könyvtára, C583. R. I. 215.

nagyobb számban bizonyosan pálos eredetű hangjelzett zsolozsmaénekeket.¹⁷ A crikvenicai kottás forrás kézbevétele után főként arra kerestük a választ, milyen zenei repertoárt és milyen dallamváltozatokat rögzít egy 17. századi pálos antifonále romanum; összességében a középkori formához vagy a 18. századi, modern dallamelemekkel átszótt verzióhoz áll-e közelebb.

A kérdést hangsúlyosabbá teszi a tény, hogy a zsolozsmával szemben a pálos mise forrásai között fennmaradt egy 17. századi kottás kötet, a Szendrei Janka fakszimile kiadásában tanulmányozható 1623-as Újhelyi Graduále.¹⁸ Óhatatlanul fordult figyelmünk e kötet felé, mely szintén tridentinai rítusú liturgiát közöl, de a római szövegeket a középkori pálos dallamokhoz kapcsolja, egyedülálló módon, szinte hangról hangra adoptálva az eredeti dallamot.¹⁹ Azért is különleges ez az eljárás, mert a 18. századból fennmaradt kottás miseforrások már másról tanúskodnak. Jelentősen redukált műfajválasztékuk, leegyszerűsített dallamformuláik és a gregoriántól idegen hangsúlyviszonyaik tükrében az Újhelyi Graduále tartalma egy átmeneti forma a középkor és a 18. század között. Ezek alapján arra számíthatunk, hogy a crikvenicai zsolozsmaforrás az Újhelyi Graduále párdarabja, amely a tridentinai rítusú zsolozsmaliturgiát a 18. századinál gazdagabb műfaj-összeállításban tartalmazza, illetve a középkori gregorián dallamokhoz ragaszkodik.

Az antifonále kiállítása az előzetes elvárásoknak megfelelően az Újhelyi Graduále külalakját idézi. Kisméretű, könnyen kézben tartható és lapozható, használati jellegű, emlékeztető funkciójú kötet, mintha a lejegyző célja a pálos zsolozsmaénekek rögzítése, átmentése lett volna. A szerény külalak régiesnek mutatja az antifonálét, különösen a 18. század kétszer akkora, reprezentatív rendi kóruskönyveihez viszonyítva, amelyek a tekintélyes méretű tridentinai nyomtatványokat választották mintának.²⁰ A kiállítás mértékletessége tudatos archaizálásnak is tűnhetne, de ennél itt többről lehet szó, érzésünk szerint a kötet pontosan reflektál a 17. századi állapotokra: használatát a török uralom és a reformáció után megroppant szerény pálos kolostori környezetben képzelhetjük el. A négy vonalon megjelenő, egyszerű fekete tintával beírt notációt és szöveget csupán piros rubrikák élénkítik, az oldalak a 18. századi paginálási gyakorlattal szemben foliáltak.²¹ A könyv nem tartalmaz díszes iniciálékot, ahogy díszes címlapot sem. Az első oldalon egyszerű

17 Az ún. „Leleszi vesperále” (Sopron, Állami Levéltár, jelzet nélkül) pálos eredetéről megoszlanak a vélemények.

18 Lásd Szendrei Janka: *Graduale Romanum ad usum monasterii Paulinorum de Újhely* (1623). In: *Musicalia Danubiana*, 24. Budapest: Zenetudományi Intézet, 2010.

19 Lásd Szendrei Janka: „Der Ritus Tridentinus und die Paulinische Tradition im Ungarn des 17. Jahrhunderts. Kompromiß, Kontrafaktur, Modifikation”. In: *CANTUS PLANUS Budapest–Visegrád*, ed. László Dobszay, Budapest: Zenetudományi Intézet, 2003, 330.; id. *Magyarország Zenetörténete*, II.: 1541–1686, szerk. Bárdos Kornél, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990, 158; id. *Graduale Romanum ad usum monasterii Paulinorum de Újhely* (1623), Bevezetés („2. A forrás helye a liturgiátörténetben”), 12–18.

20 A velencei Balleoni kiadó papíralapú, római liturgikus éneket tartalmazó 18. századi nyomtatványainak méretei: kb. 48 x 33 cm. A jellegzetes kéziratos pálos kóruskönyvek ezt a méretet olykor meg is haladták (lásd pl. *Antiphonale Romanum* a Máriavölgyi konvent számára, 1753, 53 x 35 cm, Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár Ms. 630) A crikvenicai Antifonále adatai ezzel szemben: 28 x 21,5 cm.

21 A könyv összesen I+327 fóliót tartalmaz. Oldalanként hat kottaszisztéma található.

keretbe foglalva olvasható a könyv megnevezése, a scriptor, a crikvenicai Radosevics Miklós pálos szerzetes neve és a keletkezésének dátuma, 1687.²² Informatív még az előlap kurzív fekete tintás bejegyzése, mely szerint az énekeskönyvet Velencében állították össze (vagyis kötötték be) 1688-ban, majd elképzelésünk szerint ugyanebben az évben visszakerült a crikvenicai pálos kolostorba.²³ A Frangepán Miklós által 1412-ben alapított crikvenicai kolostor²⁴ eddig nem bukkant fel a pálos liturgikus zene kutatástörténetében – nyilván nem tartozott a jelentékeny pálos rendházak közé. Ezt a következtetést támasztja alá az adat a könyv bekötéséről, hisz bizonyítja, hogy az Adria-parti rendház nem rendelkezett saját könyvkötő műhellyel.

Ami viszont az énekeskönyv kottairását illeti, meglepően gondos munkával van dolgunk: a forrás a pálos Újhelyi Graduále Romanuméhoz hasonló, félkurzív magyar kottairással készült. A neumák a hagyományosan tetszetős, arányos elrendezésben jelennek meg, és ami a legfontosabb, a középkori magyar notációt megkülönböztető régi jegyek itt is megtalálhatók: a három hangból álló, bizonyos mértékben kötött scandicus-neuma, a lefelé irányuló függőleges hangcsoportok kettőzött nyitó pontumai és a climacus-neuma önálló kötött formája (*1a–d faksimile a 10. oldalon*). Ez a kottairás voltaképp a 15–16. századi pálos notáció továbbstilizált alakja, ugyanakkor nem a végső állomás a pálos notáció fejlődésben, még nem éri el a 18. századi kalligrafikus pálos díszírás stilizáltsági fokát.

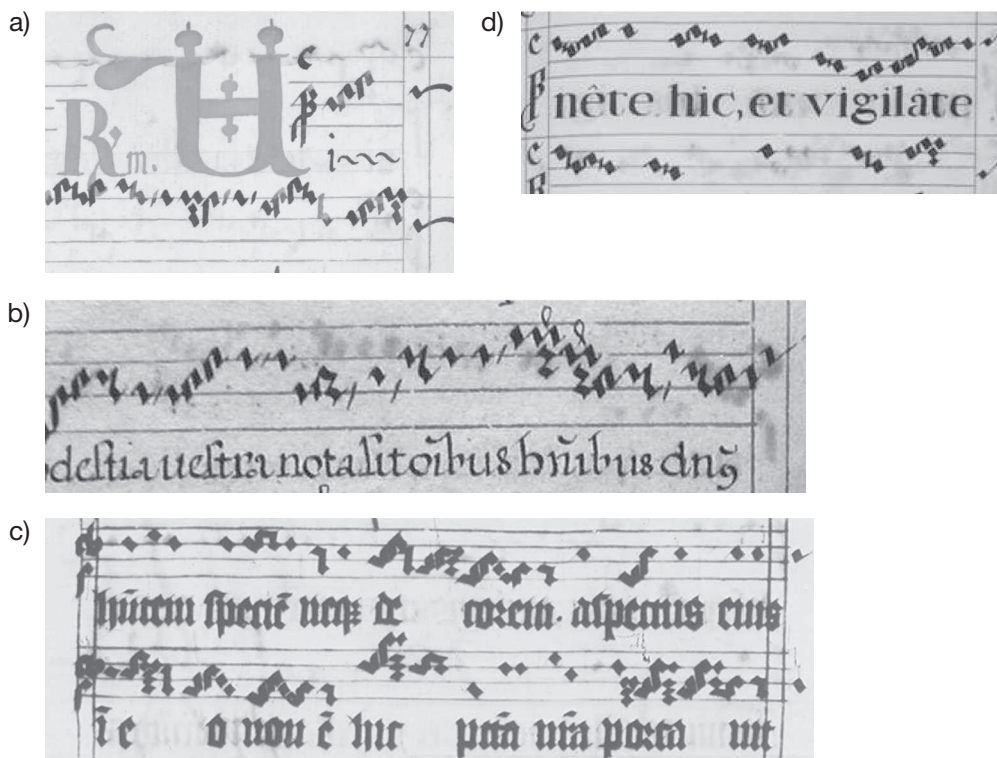
Fontos azonban megjegyezni, hogy a crikvenicai forrás független anyagában – a kötet legvégén – a tradicionális pálos notáció legvégső formája is megjelenik. Figyelmet érdemelnek a késői írás rugalmas kötővonal-manírjai, amelyek a hangcsoportok egyben tartásának végső lehetőségét jelzik, a következő lépés minden bizonnyal a neumák-ligatúrák különálló hangokra tagolása lett volna. A jóval későbbre datálható hozzátoldásban a hangok nagyméretűek, és csak bizonyos kompromisszumokkal rendezhetők egymás alá, továbbá az írás képe széteső, a neumákat kötővonalak tartják egyben. A két notáció neumaformáinak egymás mellé rendelése kiváló lehetőséget teremt az összehasonlításra, és jól mutatja a 17. és 18. századi notációtípusok közötti különbséget (*1. táblázat a 11. oldalon*). Látható a késői formák felbomlása, különösen ha a teljes pálos íráshagyomány folyamatában vizsgáljuk a neumákat. A crikvenicai forrás fő notációja összességében a könyv kiállításának tárgyalásánál megfogalmazott benyomásunkat erősíti: ez az archaizáló kottairás a hagyomány egészét tekintve átmeneti forma, amely nélkül viszont aligha értelmezhetnénk a 18. század újrastilizáló notációs fejleményeit.

A külsődleges jegyek után a crikvenicai pálos antifonále liturgikus tartalmában, szövegeiben, tételrendjében kerestünk átmeneti vonásokat. A címlapon található *Antiphonale Romanum* megnevezés máris kereteket jelent, a tridenti rítusú szö-

22 *Antiphonale Breviary Romai continens quae requiruntur ad Divinum Officium decantandum iuxta/ tonum Fratrum Eremitarum Ordinis s. Pauli primi Eremitae. Conscriptum a me Fratre/ Nicolao Redosseuich anno Do/mini millesimo sexcentesimo/ octuagesimo septimo.*

23 Lásd a 14. jegyzetet.

24 Lásd Kisbán Emil: *A magyar pálosrend története*, I.: 1225–1711. Budapest: Pálos kolostor kiadása, 1938, 39.

1. faksimile. a) Crikvenicei antifonále, 1623; b) Újhelyi Graduále, 1623; c) Remetei pálos antifonále (MR 8) 15–16. sz.; d) Máriavölgyi antifonále, 1753

vegektől és tételektől eltérő anyagot legfeljebb a rend patrónusainak, Szent Ágostonnak és Remete Szent Pálnak a zsolozsmáinál remélhattunk, mely alkalmak számára a római zsolozsma nem kínál fel egyéni anyagot. A crikvenicei antifonále viszont nem tartalmazza a szentek kronologikus ünnepanyagában sem a középkori, sem a 18. századi patrónus-éneksorozatok, csak egy-egy megemlékező antifónát a két ünnepről,²⁵ ugyanakkor a könyv függelékében Remete Szent Pál 18. századi zsolozsmája az előbb látott késői stílusú lejegyzésben mégis felbukkan²⁶ – és a forrás máshol nem látott modern dallamokat közöl. A főszövegbeli hiánynak, és az utólagos, 18. századra datálható pótlásnak két magyarázata lehet: egyrészt a római rítusra való áttérés, vagyis az 1600-ban tartott lepoglavai rendi káptalan után

25 f. 193v De santo Paule Primo Eremita [antiphona] *Hic vitam Eremiticam*, f. 194r De sancto Augustino Ecclesiae doctore [antiphona]: *Laetare mater nostra Jerusalem*.

26 f. 323v: Pro Festo S. Pauli Primi E. ad Vesperas [antiphona 1]: *Quis dabit mihi*, [a2] *In nidulo meo moriar* [a3] *Radix mea aperta est* [a4] *Dedit Dominus ipsi fortitudinem* [a5] *De torrente bibes*, Hymnus Paule qui turbam. Antiphona ad Magnificat *Sexaginta jam anni sunt*. In secundis Vesperis ad Magnificat *En quem tanto labore*. A folytatásban talán az Ágoston-zsolozsma is szerepelhetett, de a könyv utolsó része ma hiányos, a 327v után (Szent József ünnepnapjának zenei anyaga) láthatóan kitépték a lapokat.

	Remetei pálos antifonale (MR 8), 15–16. sz.	Újhelyi Graduále, 1623	Crikvenicai antifonále, 1687	Crikvenicai antifonále, 18. sz.-i réteg
Punctum				
Pes				
Clivis				
Torculus				
Climacus				
Scandicus				
Porrectus				

1. táblázat

talán hosszú ideig nem rögzült a pálos kolostorokban a patrónusok ünnepének zenei rendje. Az új pálos változat kialakítására és rögzítésére ebben az esetben a rendi élet 18. századi fellendülése során nyílhatott leginkább mód. Valószínűbben magyarázhatja az új zsolozsma hiányát a kronológiai különbség, az az 54 év, amely a 17. századi mise- és zsolozsmaforrást egymástól elválasztja. Pusztán az 1687-es állapot alapján ugyanis nem zárható ki a változatosabb énekelt pálos zsolozsmázás gyakorlata évtizedekkel korábban, az Újhelyi Graduále keletkezésének idején. A pálos zsolozsma szerkezetének és énekrendjének átgondolására és annak megváltoztatására lehetőséget teremthetett a megújított rendi konstitúció 1643-as kiadása,²⁷ ez viszont nem bizonyított, hisz zenét érintő konkrét rendelkezésekről sajnos nincs szó az újraformált rendi szabályzatban.

Ami a forrás más részeit illeti, a crikvenicai pálos zsolozsma tökéletesen egybevág a 18. század forrásaiban dokumentált repertoárváltozattal, egy erősen redukált egyszólamú énekanyag látható benne a temporale és a sanctorale ünnepeinek sorrendjében. Többnyire a vesperás antifonái és himnuszai szerepelnek, emellett nagyobb ünnepeken (karácsony, húsvét) a matutinum- és a laudes tételei is, valamint figyelmet érdemel a Jeremiás-lamentációk archaikus dallamokkal történő

27 1643. május 4-én VIII. Orbán pápa hagyta jóvá és erősítette meg a konstitúciót, amely abban az évben Rómában meg is jelent.

közlése, illetve a nagyheti és húsvéti responzorium prolixumok kottája.²⁸ Ez a válogatás így sem jelent többet egy kibővített vesperálénál, amely részben a középkori anyag töredékének újrarendezése, részben új anyag, de távol marad a középkor énekalkalmainak bőségétől, sőt a korabeli tridentinomi nyomtatványok választékoságától is. A fentiek alapján úgy tűnik tehát, műfaji változatosságát tekintve a crikvenicai forrás zsolozsmája nem állítható párba az Újhelyi Graduále miseanyagával, azzal ellentétben – repertoárját tekintve – nem egy átmeneti forma, hanem maga a 18. századi alakváltozat, sőt, mint a szentek anyagánál is láttuk, annak bizonyos fokig még szerényebb, korlátozottabb tartalmú variánsa.

Itt eljutottunk a végső, de talán legfontosabb kérdéshez: miképp jellemezhető az 1687-es pálos antifonále zenei stílusa egyfelől a középkori gregoriánhoz, másfelől a 18. századi pálos énekhez viszonyítva?

Nem okozna meglepetést, ha korábbi megállapításaink, amelyek a crikvenicai forrást szerkezetileg, műfajilag és a repertoár szempontjából a modern kóruskönyvekhez sorolták, a zenei analízis végső eredményét is jeleznék. Az elemzés azonban ennél összetettebb eredménnyel zárult. A dallamok összehasonlító vizsgálata során a 18. századi magyar pálos provincia énekeiből indultunk ki, amelyek a dallamok stratégiai, elsősorban zárlati pontjain a korabeli tridentinomi hangsúlyviszonyait követik (1. kotta). A pálos szerkesztők az új verzióban a hangsúlytalan szótagra eső középkori melizmát egyetlen hangra cserélték ki. Ezzel szemben a 17. századi crikvenicai forrás idevágó pontján itt is, és a hasonló esetek döntő többségében is a középkori gregorián zárlatformákat találjuk, vagyis melizmát az utolsó előtti szótagon. A dallami összevetés ezek alapján – a zárlatok megformálását tekintve – a crikvenicai verziót a 18. századi magyarországi pálosnál tradicionálisabbnak mutatta.

R. Velum templi

a) 	18. sz. magyarországi pálos
b) 	Crikvenicai pálos, 1687
c) 	Középkori pálos (15–16. sz., MR 8)
d) 	Pezzana-antifonálé (tridentinomi), 1735

1. kotta

²⁸ Lásd Gilányi Gabriella: *Zenei archaizmusok és neologizmusok...*, 1–2. táblázat, 80–82.

Azonban nem csak a záratokban tapasztaltunk ilyen típusú zenei archaizmust: előfordult ugyanis, hogy bizonyos hosszabb zenei egységek, akár félsorok, sorok dallami megfogalmazása idézi fel a gregorián alakot:

R. Tristis est anima mea

a)
 sus - ti - ne - te hic et vi - gi - la - te me - cum

b)

c)

2. kotta. a) 18. századi magyarországi pálos; b) Crikvenicai pálos, 1687; c) Középkori pálos, MR8

Gyakran tekintik mintának a középkori változatot a tételek nyitóformulái, jellegzetes indító emblémái is, a szerkesztő itt szintén meghatározó pontról dönt a dallamstílus tekintetében:

R. Velum templi

a)
 Ve - lum tem - pli

b)

c)

R. Sicut ovis

a)
 Sic - ut o - vis ad oc - ci - si - o - nem du - ctus est

b)

c)

R. Tristis est

a)
 Tris - tis est a - ni - ma me - a

b)

c)

R. Ecce vidimus

a)
 Ec - ce vi - di - mus

b)

c)

3. kotta. a) 18. századi magyarországi pálos, b) Crikvenicai pálos, 1687, c) 15–16. századi pálos (MR 8)

A 17. századi pálos zsolozsmaforrás dallamai általános benyomásunk szerint tehát régiesek, a vizsgálat konklúziója azonban nem lehet teljes érvényű a 18. századi horvát zsolozsmaforrások áttekintése nélkül. A dallamvizsgálat eredménye szerint a Zágrábban lappangó két kötet²⁹ szinte hangról hangra a crikvenicai/gregorián alakokat őrzi. A horvát provincia pálos dallamainak archaizmusa ezek szerint nem kronológiából fakadó jellegzetesség, nem egy önálló korábbi gyakorlat bizonyítéka, hanem a horvát pálos dallamhagyomány általános különállásának ismérve, amely valószínűleg a rend feloszlataáig jellemezte a dallamanyagot.

Úgy tűnik, középkori párhuzamai ellenére a crikvenicai forrásban használt zenei nyelvezet – a 18. századi horvát forrásokban látottakéhoz hasonlóan – mégsem tekinthető gregoriánnak abban az értelemben, ahogy az Újhelyi Graduále dallamalakjait azoknak véljük. Jelentős különbség ugyanis, hogy az 1623-as kottás miseforrásban a modern zárlati formuláknak még egyáltalán nincs nyoma, mintha a zenei stílus egy modernizálás előtti állapotot mutatna. Ezzel szemben a crikvenicai antifonále romanum dallamaiban modern zárlatokat is találunk már, a szerkesztő tehát nem haladt módszeresen az átdolgozással, hezitált, majd esetlegesen döntött a régi és új, a hagyományos és modern között. A bizonytalanságért talán a körülmények a felelősek, a következtelenség egy periférikusabb, elzártabb kolostori gyakorlatra utal, mely saját hagyományával ápolt szoros kapcsolatot, emiatt nehezebben engedte meggyökeresedni a korszerűt.

A crikvenicai antifonále, pontosabb meghatározás szerint „vesperále” a tételrend, a repertoár változatossága szempontjából ugyan nem váltotta be reményeinket, kiállítása és egyes zenei változatai révén mégis a hiányzó (pontosabban az egyik hiányzó) 17. századi láncszemnek bizonyult a pálos *consuetudo* rekonstrukciójában. Felbukkanása a könyvgyűjtemények további helyszíni tanulmányozására és a katalógusadatok ellenőrzésére biztat, és mint minden újonnan előkerült lelet, megerősíti a *cantus planus*-kutatás új források előkerülésébe vetett reményeit.

29 Liber antiphonarius oulimiensis (Metropolitanska Knjižnica, MR 178), Antiphonale (Nacionalne i sveučilišna biblioteka, R 3004).

ABSTRACT

GABRIELLA GILÁNYI
A MISSING LINK?

A 1687 Pauline Antiphoner from Crikvenica

During a research trip in April 2010 we discovered a so far unknown Pauline office source in the collection at the National and University Library in Zagreb (shelf mark: R 3038). On the title page the date 1687 could be read, as well as an additional cursive note written in a later hand which indicates that the book was used in the Pauline monastery at Crikvenica beside the Adriatic.

The discovery is remarkable from several points of view. On the one hand the volume is written in Hungarian chant notation, carefully organized and archaic in its layout, and originates more than hundred years *after* the period of the active composition of plainchant, therefore falling well into our post-Tridentine research project. On the other hand the source is especially important because the earliest surviving source, also from the 17th century, of remnants of post-Tridentine Pauline music is a notated book with chants for the mass (cf. the Újhelyi Gradual, 1623), whereas nothing was so far known about the state of the Pauline office liturgy in the 17th century, its chant repertoire and the style of the melodies. Earlier examination has focussed on Pauline office sources from the 18th century, and on the basis of the mere half dozen retrospective choirbooks have demonstrated that in the last phase of the Pauline traditionalism a much simplified liturgy was in use, when compared to the medieval one, and the chants were of mixed styles, notated in an special form of stylized Hungarian–Pauline chant notation. The following questions are therefore of much interest: what does the repertoire of this 17th century source consist of, what notation does it use, and are the melodies archaic? What traditional features does it display when compared to the 18th century? In the end do the contents of the book lie closer to the medieval form or the 18th century form? Does it perhaps preserve, like the Újhely Gradual, a transitional office repertoire and melodic style that constitutes a missing link?

Gabriella Gilányi, research fellow at the Department of Early Music at the Institute for Musicology (Hungarian Academy of Sciences, Research Centre for the Humanities) in Budapest. She studied musicology at the Liszt Ferenc Academy of Music and received her PhD in 2007. Her dissertation deals with the Gregorian office tradition of the medieval Patriarchate of Aquileia. She has published several articles on medieval plainchant. At present her main research field includes sources of the medieval Divine Office, retrospective plainchant style from Hungary in the 17th and 18th centuries, and post-Tridentine chant-repertoire. Since 2004 she has participated in several meetings of the Cantus Planus Study Group of the International Musicological Society.